

KİTAP DEĞERLENDİRME / BOOK REVIEW

Uğur Üçüncü, *MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TRABZON'DA İTTİHATÇI BİR SİMA: KÂHYA YAHYA*, Serander Yayınları, Trabzon 2015, 461 s. ISBN: 978-9944-374-61-3

Murat YILMAZ*

Milli Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima: Kâhya Yahya, adlı kitap çalışması KTU Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Uğur Üçüncü tarafından kaleme alındı, basımı Serander Yayınevi tarafından yapıldı. Kitabın kahramanı Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele yıllarında ön plana çıkan İskele Kâhyası Yahya'dır. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak arkadaşlarıyla katılmış, Milli Mücadele yıllarında Trabzon ve çevresinde Kuva-yı Milliye teşkilatında önemli katkılar sağlamış; buna karşın Türkiye'nin ilk komünist liderlerinden Mustafa Suphi'nin öldürülmesi olayı ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesi ile ilişkilendirilmiş olan Kâhya Yahya, 1922 Temmuz'unda bir suikaste kurban gitmiştir. Çalkantılı bir hayat yaşamış, fakat tarihin tozlu sayfalarında unutulmuş Kâhya Yahya, bu kitapta yeniden hatırlatılarak Trabzon'nun Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele tarihinin karanlık noktalarına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Trabzon kamuoyunda adı akıllardan silinmeyen ve türkölere konu olan Kâhya Yahya bu kitapta bütün yönleriyle ele alınarak değerlendirilmiştir.

Kâhya Yahya, yakın tarihte birçok önemli olayla ilişkili olmasına rağmen, tarihçiler tarafından ihmal edilmiştir. KTÜ Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Uğur Üçüncü tarafından kaleme alınan eser, Türk tarihinin, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki sürecinde faaliyetleriyle önemli bir yer edinmiş olan Kâhya Yahya'yı bütün yönleriyle ele almaktadır. Kâhya Yahya'nın sadece biyografisi değil, dönemin önemli olaylarıyla irtibatı ortaya konmuştur. Devrin arşiv vesikaları, şeriye sicilleri, basını, tanıkların hatıra ve mektuplarının yanı sıra ailesinden temin edilen belge ve fotoğraflarla oldukça zengin kaynaklar temelinde hazırlanan bu kitap, sadece tarihçiler için değil bütün kamuoyunun okuyabileceği bir dilde kaleme alınmıştır.

* Araştırma Görevlisi, KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON.

Kitap giriş, beş ana bölüm, sonuç ve eklerden meydana gelmektedir.

Kitabın giriş kısmında (s. 15-20) yazar konunun kapsamı, özgün değeri, ilgili literatür, kullandığı başlıca kaynaklar, yöntem ve amaç hakkında bilgi vermektedir. Yazarın cümlelerinden anlaşıldığı üzere bu çalışma bir Kâhya Yahya biyografisi olmaktan öte, kitabın kahramanı ile birlikte Meşrutiyet ve Millî Mücadele yıllarını kapsayan bir dönem çalışmasıdır. Kâhya Yahya'nın içerisinde olduğu olayların incelenmesiyle birlikte dönemin siyâsî, sosyal ve askerî meselelerinin de çalışma dâhilinde olduğu, yazar tarafından belirtilmektedir. Özellikle İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon şubesi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni yıkımdan kurtarmak için yaptığı faaliyetler ve akabinde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kanalıyla mütareke sürecinde Trabzon ve çevresindeki millî hareket ve bütün bunlarda Kâhya Yahya'nın rolünün ortaya konulması, kitabın özgünlüğünü ön plana çıkarmaktadır. Yazarın kullandığı kaynakların zengin oluşu da kitabın bir diğer önemli özelliğidir. Şimdiye dek kullanılmamış olan belgeler BOA, BCA, ATASE, TİTE ve TBMM Arşivi'nden elde edilmiştir. Bunun yanında bir kısım özel arşivlerden de önemli bilgilere ulaşılmıştır. Siciller, zabıt cerideleri, gizli celse zabıtları gibi diğer arşiv belgelerinin yanında gazeteler, hâtırât ve telif eserlerinden de yararlanılmıştır. Kâhya Yahya'nın ailesi ve akrabalarından da bilgi ve belge temin edilmiştir. Yazar uzun süren bir emek sonucu hazırlamış olduğu bu eserine karşılık, Kâhya Yahya ile alâkalı son noktanın konulmamış olduğunu belirtme tevazusunu da göstermektedir.

Kitabın ilk bölümü (s. 23-84) *Kâhya Yahya'nın Soyu ve Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri* başlığını taşımakta ve Kâhya Yahya'nın hayatını doğumundan itibaren ele alıp Meşrutiyet dönemindeki faaliyetlerini incelemektedir. Yazar, bu bölümde ilk önce iskele kâhyası Yahya'nın ailesi ve şahsı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yahya'nın İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile olan yakın ilişkisini ve bu ilişkinin kanallarını zikreden yazar, onun kayıkçılar kethüdası olarak devletin ve milletin menfaatleri için yapmış olduğu çalışmaları da zengin referanslar ışığında okuyucuyla paylaşmaktadır. Yazar bu tür örneklerle Kâhya Yahya'nın millî yönünü ortaya koymakta ve devletine olan bağlılığına dikkat çekmektedir. Verilen örneklerde ayrıca İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin merkez ve taşra arasındaki uyumu da gözler önüne serilmektedir. Bu bölümde ayrıca Kâhya Yahya'nın Trabzon'da güçlü bir kişi olarak nasıl ortaya çıktığına da cevaplar aramaktadır. İttihâd ve Terakki'ye yürekten bağlı olduğunu belirttiği Yâhya'nın savaşçı kişiliği ile askerî alanda göstermiş olduğu faaliyetleri sıralamaktadır. Gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılması, Teşkilât-ı Mahsusa'ya dâhil olması ve Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı Kafkas Cephesi'nde savaşması, Çanakkale Cephesi'nde Türk ordusuna silâh ve cephanenin sevkinde verdiği lojistik desteği bu mânâda zikredilmektedir. Bu şekilde Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın nasıl İttihâd ve Terakki'nin üst düzey yöneticilerinin dikkatini çektiği ve onların iltifatlarına, ödülleriyle mazhar olarak takdirlerini topladığını belirtmektedir. Bununla

beraber Üçüncü, Kâhya Yahya aleyhindeki iddiaları da değerlendirmektedir. Elde ettiği güçle şımarıp birtakım kanunsuz faaliyetlere girişmesi ve kaçakçılık yapması, Ermeni tehcirindeki rolü bu iddialar arasındadır. Bütün iddialara karşılık okuyucunun kafasında soru işareti kalmayacak şekilde objektif açıklamalarda bulunmaktadır. Bölümün sonunda ise Kâhya Yahya'nın ekonomik durumu ele alınmakta ve zengin bir kişi olduğu belirtilmektedir. Bu zenginliği gerektiğinde ülke menfaatleri için harcamaktan geri durmadığı da Üçüncü tarafından dile getirilmektedir. Bu şekilde Üçüncü, Kâhya Yahya'nın Trabzon'da güçlenmesinin arka planındaki gelişmeleri ayrıntısıyla ele alırken bunun başlıca sebebinin İttihâdçı olması ve devlet yönetiminde bulunan üst düzey İttihâdçılar tarafından desteklenmesinden kaynaklandığı sonucuna varmaktadır. Kâhya Yahya'yı onların gözünde bu kadar önemli yapanın ise devletin ve milletin bekâsı için gösterdiği mücâdele olduğu tespitini yapmaktadır.

Millî Mücâdele Döneminde Kâhya Yahya başlığını taşıyan ikinci bölümde (s. 87-194) Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhine gelişen süreç incelenmektedir. Üçüncü, partinin lağvedilmesine karşılık İttihadçılığın devam ettiğinin altını çizerek, işgallere karşı direniş cemiyetlerinin kurulmasında İttihadçıların rolü üzerinde durmaktadır. İttihadçıların Millî Mücâdele'ye yönelik teşkilatlanmalarına karşılık yeni kurulan Osmanlı hükümetlerinin "İttihadçı avı"na başlamasıyla Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanmalarına değinmektedir. İttihadçılar için böyle zorlu bir süreçte Trabzon'da Millî Mücâdele'nin teşkili nasıl olmuştu, kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin (MHC) faaliyetleri neydi ve bu faaliyetlerde Kâhya Yahya'nın katkısı ne yöndeydi? Üçüncü, bu sorulara, ilgili kaynaklar ışığında yanıt vererek okuyucuya aktarmaktadır. Kâhya Yahya'nın tıpkı Meşrutiyet döneminde olduğu gibi Millî Mücâdele döneminde de oldukça aktif olduğunu görmekteyiz. Kâhya Yahya'nın faaliyetlerini tek tek inceleyen Üçüncü, bu faaliyetlerin MHC'nin çalışmalarından ayrı olarak telakki edilemeyeceğini belirtmektedir. Yazarın önemli tespitlerinden biri Trabzon MHC'nin faaliyetlerinin Kâhya'nın MHC adına topladığı ve ileride kendisi hakkında birtakım suçlamaların hedefi hâline gelmesine sebebiyet verecek olan paralardan karşılandığı yorumudur. Giresun'da Ermeni ve Rumlara karşı mücâdele eden Topal Osman Ağa ile Kâhya Yahya'nın arasındaki rekabete dayanan soğukluk ve bunun bir göstergesi olan Acenta Kosti'nin kaçırılması meselesi bu bölümde ele alınmaktadır. Bu bölümde, Türk komünistlerden Mustafa Suphi'nin Trabzon'da öldürülmesi olayı da öncesi ve sonrasıyla dönemin şahitleri vasıtasıyla incelenmektedir. Anadolu'daki kurtuluş mücâdelesinin liderliği üzerinden Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa ve Mustafa Suphi ilişkisi ortaya konulurken, komünist propagandaların ve Bolşevik aleyhtarlığının Trabzon'daki yansıması ve bunun sonucunda Mustafa Suphi ve arkadaşlarının denize atılarak öldürülmesinde Kâhya Yahya'nın rolü yazar tarafından ortaya konulmaktadır. Üçüncü, Mustafa Suphi olayını hem

Mustafa Kemal Paşa hem de İttihâdçılar ekseninden değerlendirerek olayın asıl faillerinin izini sürmektedir. Mustafa Suphi olayından yaklaşık altı ay sonra Batum'a geçmek için Trabzon'a gelen Nazım Hikmet ve Vâlâ Nureddin ile Kâhya Yahya'nın karşılaşması bu bölümün dikkat çekici bir diğer başlığıdır.

Bu bölümde ele alınan son konu ise Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme çabası ve Kâhya Yahya'nın Enver Paşa'ya verdiği destektir. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme teşebbüsünde Trabzon'un taşıdığı mahiyete ve Enver Paşa lehine ortamın hazırlanmasında Kâhya Yahya'nın rolüne dikkat çeken yazar, bu durumdan hoşnut olmayan Mustafa Kemal Paşa'nın karşı hamlelerini de ortaya koymaktadır. Bunun yanında Yenibahçeli Şükrü, Küçük Talat, Hacı Sami beyler ve Halit Paşa'nın Trabzon'a gelerek Enver Paşa lehine ortam hazırlanması yönündeki faaliyetlerini ayrı başlıklar altında ele almaktadır. İttihâdçıların Trabzon'daki faaliyetlerinde Kâhya Yahya'nın vermiş olduğu desteği ayrıntısıyla açıklamaktadır. Ancak Ankara'nın Enver Paşa'nın Anadolu'ya girişine yönelik aldığı tedbirler ve Rusların Enver Paşa'ya olan desteklerini geri çekmesinin yanı sıra Anadolu Mücâdelesi gibi Enver Paşa'nın da kaderini değiştirecek olan Sakarya Meydan Muharebe'sinin kazanılmasıyla Enver Paşa yönünü Orta Asya'ya çevirecektir. Üçüncü'nün önemli bir tespiti de Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmekten vazgeçmesi üzerine Trabzon'daki İttihâdçılarının 180 derece dönerek Enver Paşa aleyhtarı bir tavır takınmaya başlamalarıdır. Lâkin bu durum onların Ankara gözünde Enver Paşa taraftarlıklarını silmeye yetmeyecektir.

Kitabın üçüncü bölümü (s. 197-272) *Kâhya Yahya'nın Tutuklanması, Yargılanması ve Bir Tahkik Heyeti* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Trabzon'da nüfuzu artan ve MHC'ye yaslanarak "iskele hükûmeti" denilen bir güce erişen Kâhya Yahya'nın kovuşturulmasına sebep olan etkenlerden bahsedilmektedir. Ankara hükümetinin Trabzon İttihâdçularına olan olumsuz tavrının Enver Paşa aleyhtarı Sami Sabit Bey'in Trabzon Tümen Kumandanlığı'na getirilmesiyle bağlantılı olduğu görüşünü savunan Üçüncü, Sami Sabit Bey'in Trabzon'da İttihâdçi gücünü kırmak için sert tavırlara giriştiğini dile getirmektedir. Kâhya Yahya'nın kovuşturma kararı ve akabindeki gelişmeleri zikreden Üçüncü, Ali Şükrü Bey'in Meclis'te Kâhya Yahya meselesini gündeme getirmesine dek geçen süreci incelemektedir. Bu arada kovuşturmaya Trabzon'dan ve TBMM'den gelen tepkiler de ayrı başlıklar altında okuyucuya aktarılmaktadır. Yazar, Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın teslim olup Sivas'ta yargılanması ve beraat kararından sonra Trabzon'da gelişen olayları zengin kaynaklar ışığında okuyucuyla paylaşmaktadır. Trabzon MHC Merkez İdare Heyeti (MİH) ile Ankara hükümeti arasındaki soğuk rüzgârlar Kâhya Yahya'nın limanda halktan topladığı vergilerin nereye harcandığı yönündeki şikâyetler sonucu TBMM'nin görevlendirdiği tahkikat heyetinin Trabzon'a gelmesiyle şiddetlenmiştir. Tahkikat heyetinin Trabzon'daki soruşturmasını arşiv belgelerin ışığında inceleyen yazar, heyete yönelik Trabzon'daki ve Ali Şükrü Bey kanalıyla TBMM'deki eleştirilerden bahsetmektedir. Tahkikat

Heyeti'nin Trabzon'daki soruşturması üzerine yazmış olduğu özel raporu ve bunun yanında nihai tahkikat raporunu alt başlıklar hâlinde inceleyen Üçüncü, raporlarda Kâhya Yahya'nın zimmetine para geçirdiği, Trabzon'da İttihâdçuların yerel yönetimi ele geçirmeye çalıştığı, Trabzon'da İttihâdçı-İtilâfçı mücadelesi yaşandığı ve MHC MİH'nin yenilenmesi gerektiği görüşlerinin olduğunu söylemektedir. Yazar, MHC'nin gelirlerinde Kâhya Yahya'nın rolünü, giderlerinden ise askeriye ve Trabzon'a gelen Enver Paşa'nın adamlarına yapılan harcamaları ayrı başlıklar altında incelemektedir. MHC'nin ve Kâhya Yahya'nın heyete sunduğu gelir-gider defterlerindeki hesaplar tablolar halinde okuyucuyla paylaşılmaktadır. Trabzon MHC MİH'nin yolsuzluk ve Envercilik suçlamalarıyla karşı karşıya kaldığını belirtmektedir.

Dördüncü bölüm (s. 275-313) *MHC MİH'nin Tasfiye Girişimi ve TBMM'de Bir Gensoru* başlığını taşımaktadır. Mustafa Kemâl Paşa, Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme teşebbüsünde Trabzon MHC MİH'nin yardım ettiğine inandığından Kâhya Yahya'nın da içerisinde olduğu Trabzon MHC'nin Enver Paşa yanlısı MİH'nin tasfiye edilmesine çalışmıştır. Başta Envercilik olmak üzere yolsuzluklarla da suçlanan Trabzon MHC MİH topluca istifa etmişlerdir. Bu istifasının sebebinin ne olduğu sorusunu soran Üçüncü, bunun cevabının taraflara göre değiştiğini söylemekte ve tarafların görüşlerini mercek altına almaktadır. Trabzon'daki olayların gittikçe büyümesi üzerine Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in durumu yerinde izlemek üzere Trabzon'a gelmesi ve İttihâdçılara karşı takındığı olumsuz tutuma dikkat çekilmektedir. İstifa etmiş MHC MİH'nin idareyi belirlenen müteşebbis heyete teslim etmelerinin istenmesi, onların ise bunu kabul etmemesinin neden olduğu gerginlikleri ve Ankara-Trabzon arasındaki görüşmeler ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca Ali Şükrü Bey tarafından, başta Kâhya Yahya olmak üzere, Trabzon İttihâdçuları aleyhindeki tutumu sebebiyle Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey hakkında Meclis'e verilen gensoru önergesinin maddeleri, gensoruyla alâkalı müzakereler TBMM Zabıt Cerideleri ve Gizli Celse Zabıtları ışığında incelemektedir. Bu konu hakkında Meclis'te yapılan görüşmelerin Trabzon'da farklı çevrelerce nasıl karşılandığı da değerlendirilmektedir.

Kâhya Yahya'nın Öldürülmesi, Yankıları, Şahsiyeti başlığını taşıyan beşinci ve son bölümde (s. 317-387) Kâhya'nın şüpheli bir cinayete kurban gitmesinin arka planı araştırılmaktadır. Yazar, Kâhya'nın "*Sanki bütün işlerde ben tek başına mıydım; her şeyi olduğu gibi ortaya dökeceğim*" şeklindeki sözleriyle neyi ve kimleri kast ettiği sorusunu sormakta ve buna cevap olarak da Mustafa Suphi olayını vermektedir. Üçüncü'ye göre, Kâhya Yahya'nın bu sözlerinden kısa bir süre sonra suikasta uğramasının sebebi Mustafa Suphi olayının failleriyle ilişkili olmalıdır. Zira Kâhya Yahya'nın kendilerini deşifre edeceğini düşünenler Kâhya'yı susturmuşlardır. Yazar, Kâhya Yahya cinayetini olayın şahitlerinin hâtrâtlarına ve İstikbâl gazetesine göre ayrıntısıyla tasvir etmektedir. Peki, Kâhya Yahya gibi dönemin kara kutusu sayılabilecek önemli bir simanın pusuya düşürülerek öldürülmesinin yankıları nasıl

olmuştur? Üçüncü bu sorunun cevabını, Trabzon ve ulusal basın merkezli olarak değerlendirmiştir. Olay sonrası başlatılan soruşturmanın gereği gibi ele alınmayıp adi bir vak'a olarak değerlendirildiği görüşünde olan Üçüncü, olayın faillerinin bulunamamasının Trabzon'da gerginliğe sebep olduğunu ve bu durumun TBMM'ye yansması sonucunda oluşturulan tahkik heyetinin faaliyetlerini incelemektedir. Yazar, heyetin, Büyük Taarruz'un kazanılmış olmasının yarattığı olumlu havayı da arkasına alarak birlik ve beraberliğe duyulan ihtiyaç gereği Trabzon'daki karşıt tarafları barıştırmış olmakla birlikte Kâhya Yahya cinayetini aydınlatacak ve failleri ortaya çıkaracak bir rapor hazırlayamadığı tespitinde bulunmaktadır. Tahkik heyetinin raporunun ayrıntılarını okuyucuyla paylaşan yazar, herkesin aklında olan Kâhya Yahya'yı kim öldürdü, bu suikastın arkasında kim veya kimler var sorusunu sormakta ve dönemin taraflarınca kimlerin zanlı görüldüğünü tek tek incelemektedir. Üçüncü, o dönem Trabzon kamuoyunun büyük çoğunluğunun, bu cinayetın sorumluları olarak Sami Bey ile Topal Osman Ağa'yı gördüğü tespitinde bulunmaktadır. Kâhya Yahya suikastı sonrası gelişmeleri de ele alan yazar, Trabzon MHC MHİ seçimlerini ve Ali Şükrü Bey cinayetini de incelemektedir. Tıpkı Yahya'nın cinayetinde olduğu gibi Ali Şükrü Bey cinayetinde de vicdanları rahatlatan bir sonuca varılamadığını söylemektedir. Ali Şükrü Bey cinayetinde Kâhya Yahya olayının bir etkisi var mıydı, cinayetın sebepleri nelerdi ve azmettiricileri kimlerdi sorularına, cinayetın en önemli zanlısı olan Topal Osman Ağa'nın yargılanmadan öldürülmesi sebebiyle kesin cevaplar verilemediği kanısındadır. Buna karşın Trabzon İttihâdçılarının her iki cinayeti de siyasî olarak gördükleri sonucuna varmaktadır. Kâhya Yahya ve Ali Şükrü Bey gibi İttihâd ve Terakki yanlısı önemli iki simanın meçhul cinayetlere kurban gitmesi, Trabzon'daki İttihâdçi muhalefeti had safhaya ulaştırmıştır. Yazarın bundan sonra, Trabzon'daki İttihâdçi muhalefetin sindirilmesine yönelik Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı tedbirlere değinmektedir.

Üçüncü, Kâhya cinayetinin faillerini, *Ve Katiller Tarih Karşısında Ortaya Çıkıyor* başlığıyla açıklamaktadır. Yazarın Kâhya cinayetinin üzerindeki perdenin 55 yıl sonra İsmail Hakkı Tekçe'nin anılarını yayınlamasıyla kalktığını ifade etmektedir. Tekçe'nin itirafını doğru kabul eden Üçüncü, bu cinayeti devrin Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Birliği Kumandanı olan İsmail Hakkı Tekçe'nin işlediğini savunmaktadır. Tekçe'nin bu geç gelen itirafı, Kâhya Yahya cinayeti dosyasının faili meçhuller arasından çıkarılarak yeniden görülmesine yetmediği gerçeğinin de altını çizmektedir. Bölümün sonunda da Yahya'nın kişiliği ve şahsiyeti hakkında bilgi vermekte ve hakkındaki olumlu/olumsuz yorumlarla birlikte kitabını bitirmektedir.

Sonuç bölümünde ise (s. 384-387) yazar, çalışma boyunca elde ettiği bulguları okuyucuyla paylaşmakta ve Kâhya Yahya'nın gerek şahsî gerekse târihî önemine dikkat çekmekte; Mustafa Suphi, Kâhya Yahya, Ali Şükrü ve Topal Osman cinayetlerinin bir sarmal ve birbirleriyle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Ankara hükümeti ile Trabzon İttihâdçıları arasındaki mücâ-

deleyi, dönemin şartları gereği oluşan otorite boşluğuna bağlamakta ve Ankara hükümetinin merkezi gücü elde etmesiyle yerel güçleri etkisizleştirmeye çalıştığını vurgulamaktadır. Trabzon İttihâdçılarının ve Kâhya Yahya'nın Ankara'ya olan muhalefetine karşın Millî Mücâdele döneminde üstlerine düşen vazifeyi yerine getirmeye çalıştıkları tespitini yapmaktadır. Son sözler olarak ise adına türkü yakılan Kâhya Yahya'nın bugün dahi Trabzon'da unutulmadığını ve saygıyla anıldığını dile getirmektedir.

Çoğu kitapta fazlaca önemsenmeyen ekler bölümü, bu kitapta okurlara zengin bir yazılı ve görsel malzeme sunmaktadır (s. 389-430). Kâhya Yahya ile ilgili birçok belge ve fotoğraf bu bölümde okuyucuyla paylaşılmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Doç. Dr. Uğur Üçüncü'nün bu kitabı alanında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Çalışma, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon özelindeki işleyişini ve İttihâdçıların faaliyetlerini ortaya koymak gibi bir görevi ifâ etmektedir. Kâhya Yahya merkezli olayların perde arkası ve bunların ülke genelindeki etkilerinin incelenmesiyle bir bütünlük oluşturulmuştur. Ankara-Trabzon hattında meydana gelen siyâsî rekabetin temellerine inen Üçüncü, bu rekabette yalnız Kâhya Yahya'nın rolünü değil bunun yanında Ankara hükümeti ile Trabzon'daki İttihâdçi muhalefetin ilişkisini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kitabın Meşrutiyet ve Millî Mücâdele dönemlerinin bir panoraması olduğu aşikârdır. Kitabın okuyucuları, İttihâdçi kimliğiyle Trabzon'da önemli bir kişilik olan Kâhya Yahya'nın hayatının bilinmeyen veya karanlıkta kalmış noktalarını yazarla birlikte açığa kavuştururken, aynı zamanda adı geçen dönemlerdeki iç ve dış gelişmeleri, siyâsî çekişmeleri, yaşanan zor ve sancılı süreci bir kez daha idrak etmiş olacaklardır. Üçüncü'nün bu eseri yalnız Trabzon târihi çalışanlar için değil, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi araştırmacıları için de önemli veriler sunmaktadır.

